

International Journal of Social, Political and Economic Research

IJOSPER

ISSN: 2667-8810 (Online)

ijosper.uk

OPEN ACCESS

Original Article

Received Date: 15-01-2021

Accepted Date: 03-04-2021

doi.org/10.46291/IJOSPERvol8iss1pp111-135

UNEP ve Tiflis Bildirgesi'nin Amaç ve Hedeflerine Göre Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının İncelenmesi

Nazlı GÖKÇE

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
nazliu@anadolu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9126-4850

Merve DİLEK

Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, merveaydilek@anadolu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3186-1554

ÖZET

Çevre sorunları, ülke sınırlarını aşarak tüm insanlığın ortak sorunları haline gelebilmektedir. Bu nedenle sorunlara çözüm bulabilmek için uluslararası toplantılar yapılmakta ve tüm ülkeleri bağlayan ortak kararlar alınmaktadır. Dünyada çevre ile ilgili konuların ele alındığı ilk büyük toplantı 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı olmuştur. Konferansın ardından 1975 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuş ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) bünyesinde Uluslararası Çevre Eğitim Programı (IEEP) başlatılmıştır. 1977 yılında Tiflis'de yapılan hükümetler arası konferansta ise çevre eğitimi konusunda uluslararası işbirliğinin gereğine işaret edilerek UNESCO ve UNEP'in girişimlerinin tüm uluslararası toplumu kapsayacak şekilde genişletilmesi kabul edilmiştir. Bu belgelerde ulusal ve uluslararası düzeyde çevre eğitiminin geniş çerçevesiyle birlikte niteliği, amaçları ve pedagojik esasları belirtilmiş, bunlar da ülkelerin çevre eğitim programlarına kaynaklık etmiştir. Türkiye'de çevre eğitimi açısından önemli derslerden biri sosyal bilgilerdir. Bu çalışmada 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerine göre analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu uluslararası belgelerin amaç ve hedeflerinin sosyal bilgiler

dersi öğretim programına nasıl yansıdığı belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemine ve doküman incelemesine dayalı çalışmada elde edilen veriler betimsel analizle çözümlenmiştir. Tiflis Bildirgesi ile UNEP'in amaç ve hedeflerinin sosyal bilgiler dersi öğretim programının perspektifine, özel amaçlarına, becerilere ve tüm sınıf düzeylerinde yer alan çeşitli kazanımlara yansıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, Tiflis Bildirgesi, UNEP, Çevre Eğitimi.

Review of Social Studies Course Teaching Program According to The Aims and Objectives of UNEP and Tbilisi Declaration

ABSTRACT

Environmental problems can go beyond the borders of the country and become common problems of all humanity. For this reason, international meetings are held to find solutions to problems and common decisions are made that bind all countries. The first major meeting in the world where environmental issues were discussed was the Stockholm Conference held in 1972. Following the conference, the United Nations Environment Program (UNEP) was established in 1975 and the International Environmental Education Program (IEEP) was initiated within the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). At the intergovernmental conference held in Tbilisi in 1977, pointing out the need for international cooperation on environmental education, it was agreed to extend the initiatives of UNESCO and UNEP to include the whole international community. In these documents, the nature, objectives and pedagogical principles of environmental education at national and international level are specified, and these have been the source of the environmental education programs of the countries. One of the important lessons in terms of environmental and social studies education in Turkey. In this study, it was aimed to analyze the 2018 Social Studies Curriculum according to the aims and objectives of UNEP and Tbilisi Declaration. It has been tried to determine how the aims and objectives of these international documents are reflected in the social studies course curriculum. The data obtained in the research based on qualitative research method and document analysis were analyzed by descriptive analysis. With the Tbilisi Declaration, it has been determined that the aims and objectives of UNEP are reflected in the perspective of the

social studies lesson curriculum, special purposes, skills and various acquisitions in all grade levels.

Keywords: Social Studies Curriculum, Tbilisi Declaration, UNEP, Environmental Education.

1.GİRİŞ

Tüm canlılar yaşamlarını sürdürebilmek ve birbiriyle etkileşim içinde bulunabilmek için sağlıklı bir çevreye ihtiyaç duymaktadırlar. Buna karşın insanoğlu birlikte yaşamaya ve toplumsal düzene ayak uydurmaya çalışırken özellikle oluşturduğu ekonomik etkinlikler ve tüketim alışkanlıkları nedeniyle doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmakta ve çevrenin bozulmasına yol açmaktadır. Kışlalıoğlu ve Berkes'in (2019) belirttiği gibi insanlar doğa ile birlikte gitmeyi başaramadıkça çevre sorunları artmaya devam edecektir. İnsanoğlu yaptığı her uygulamanın çevresel sonuçlarını değerlendirmek, kar-zarar analizlerini iyi yapmak zorundadır. Yoksa ödenen bedeller çok büyük olmaktadır. Çevrenin bir yaşam hakkı olduğu, korunması ve gelecek nesillere emanet edilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu nedenle çevreyle ilgili konular ülke sınırlarını aşmakta ve uluslararası düzeyde gündeme ele alınmaktadır.

Dünyada çevre ile ilgili konuların ele alındığı ses getiren ilk büyük toplantı 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı ile olmuştur (Dımışkı ve Ünal, 1999). Hatta konferansın yapıldığı gün olan 5 Haziran tüm dünyada "çevre günü" olarak kutlanmaktadır (Önder ve Özkan, 2013). Konferansın ardından Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) bünyesinde Uluslararası Çevre Eğitim Programı (IEEP) başlatılmıştır (Çabuk, 2019). UNEP ile "BM içerisinde çevreyle ilgili konularda uluslararası işbirliğini arttırarak çevre politikalarına ilişkin gerekli tavsiyelerde ve rehberlikte bulunmak" amaçlanmıştır (Kayhan, 2013, s.64). Bununla birlikte çevre sorunlarının diğer sorunlardan farklı olmadığı ve gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmak için çevre sorunlarını çözmek gerektiği savunulmaktadır (Görecelioğlu, 1975). Stockholm Konferansı'ndan ardından çevreye olan ilgi ve anlaşmaların sayısı artmıştır. 1977 yılında çevre eğitiminin esaslarının oluşturulduğu, amaç ve hedeflerin belirlendiği Tiflis Konferansı yapılmıştır (Orhan ve diğerleri, 2017). Tiflis Konferansında alınan kararlar çevre eğitim programlarına temel oluşturmuş ve tüm ulusları bağlayıcı nitelikte olmuştur (Çamur ve Vaizoglu, 2007; Karataş, 2018).

Tiflis konferansı sonunda yayınlanan bildirge ile çevre eğitiminin amaçları; “*bilinç, bilgi, tutum, beceri ve katılım*” olarak beş başlıkta ele alınmıştır. Bilinç, bireylerin çevreye yönelik ve çevre sorunlarını içeren durumlarda duyarlılık ve bilinç kazanabilmesini; bilgi; toplumlar ve toplumun parçaları olan kişilerin çevre ve çevre sorunları hakkında bilinmesi gereken temel bilgi ve beceriler, deneyimlere sahip olmasını ifade etmektedir. Tutum; kişilerin çevre ve çevre sorunlarına dair değer yargılarını, eğilimlerini, duyarlılıklarını ve aktif olarak sorunların çözümünde yer almalarını sağlayan niyetlerini; beceri, kişilerin çevreye ait sorunları tanımlayabilmesi ve bu sorunlara karşı çözüm yolu bulma becerilerini, katılım ise kişilerin çevresel aktiviteler ve çevre sorunlarına ilişkin durumlarda aktif katılım sağlamalarını açıklamaktadır. Tiflis bildirgesi ile ulaşılması istenen hedefler şunlar olmuştur:

- Kent ve kırsal bölgeler arasındaki bağlantıları (ekonomik, politik, ekolojik) geliştirerek, bu bağlantılar arasında duyarlılığı artırabilme;
- Bireylerde toplumsal sorumluluk ve çevre bilincine yönelik davranış biçimi oluşturmak;
- Bireylerin çevrenin korunmasına yönelik gerekli beceri, tutum, sorumluluk değerlerini kazanması yardımcı olmaktadır.

Tiflis bildirgesi ile tüm dünyada yapılacak bütün faaliyetlerin çevre politikalarına göre şekillenmesi gerektiği, okulda ve okul dışında tüm bireyler için çevre eğitiminin önemli olduğu, okul öncesinden başlayarak üniversiteye kadar çevre eğitiminin gerekliliği belirtilmiştir. Bununla birlikte okullarda verilen eğitimin ve özellikle ortaöğretimin önemi vurgulanmıştır. Tiflis Bildirgesi, ülkelerin çevre eğitimi politikalarını etkilemiştir. Türkiye'nin de eğitim politikaları bu tür önemli toplantı ve bildirelerden etkilenmiştir ve eğitim politikası içerisinde çevre eğitime sıkça yer verilmektedir (Alım, 2006). Ülkelerin önemli toplantılarda alınan kararları eğitim politikalarına uygulayabilmeleri için çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin Tiflis Bildirgesi'nde yer alan alınan kararların nasıl uygulanacağına ilişkin çalışmalar yapılmış ve UNEP tarafından 4 temel seviye belirlenmiştir (Dımişki ve Ünal, 1998). Bu seviyeler; 1. Seviye; ekolojik temeller, 2. Seviye; kavramsal şekillenme, 3. Seviye; değerlendirme ve fikir geliştirme, 4. Seviye; katılım ve girişimciliktir. Yapılacak olan eğitim çalışmalarının katılım seviyesinde yoğunlaştırılmasına çalışılmıştır (Hungerford ve diğerleri, 1994; Sevük, 2017). Çünkü bir bireyin çevre konusunda bilgiye sahip olması onu olumlu çevresel davranışlara dönüştüreceği anlamına gelmemektedir. Bireylerin çevre ile ilgili bilgiye, beceriye, tutuma ve bilince sahip olup olmadığını ortaya koyan olumlu çevresel davranışları olup katılım aşaması bireyin öğrendiklerini davranış olarak

göstermesi açısından önemlidir. Bundan dolayı çevre eğitiminin amacı; insanlara çevreye ilişkin temel bilgi ve becerileri kazandırmak ve çevre sorunlarının çözümü için aktif rol almalarını sağlamaktır (Çıbık, 2019; Demir ve Yalçın, 2014; Erol, 2016). Diğer yandan çevre eğitimi ile bireyin içerisinde yaşadığı toplumun ve çevrenin işleyişinin farkına varması, böylece sistemin bir parçası olabilmesi istenmektedir (Çolakoğlu, 2010; Özdemir, 2017).

Çevre, oluşumu bakımından birçok disiplini içerisinde barındırmaktadır. Çevrenin çok yönlü oluşu çevre eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği ile ilgili soruları da beraberinde getirmiş (Jensen ve Schnack, 1997), *disiplinler arası (tek ders modeli)* ya da *çok disiplinli yaklaşım* arasında tartışmalar süregelmiştir. Günümüzde çevre eğitiminde disiplinler arası yaklaşım benimsenmekte, tek bir ders ile sınırlı kalmasından ziyade birçok ders içerisinde sürekli gündeme gelmesi amaçlanmıştır (Çetin, 2018: 173; Palmer ve Neal, 1994). Bu bağlamda çok disiplinli bir yapıya sahip olan sosyal bilgiler dersi çevre eğitiminin disiplinler arası anlayışla verilebilmesi için fırsat oluşturmaktadır. Özmen'in de (2015) belirttiği gibi Sosyal Bilgiler dersi insanların öğrendikleri becerileri gündelik hayata uygulayabileceği derslerden biri olarak bünyesinde birçok disiplini barındırmakta ve bir olayı çözümlerken içerisinde farklı disiplinlerden yararlanmaktadır. Sosyal bilgiler dersinde öğrenciler birçok beceriyi kullanabilme ve bilgiyi yeni oluşan durumlara transfer edebilme yeteneğini geliştirmektedir. Bu sayede sorunlara çözüm önerisi getirirken birçok disipline ait bilgi ve düşünme becerisini kullanarak yeni ve özgün bir çözüm üretme becerisi kazanmaktadır. Çevre sorunlarının karmaşık yapısı, neden ve sonuçlarındaki çok boyutluluk, çözümleri için de birçok disiplinden yararlanmayı ve farklı bakış açıları geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Sosyal bilgiler dersi gerek yapısı ve amaçları gerekse sahip olunan haklar ve sorumluluklar bağlamında vatandaş yetiştirme bakımından çevre eğitiminde önem taşımaktadır. Bu nedenle çevre eğitimi programlarına yön veren UNEP ve Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerinin sosyal bilgiler dersi öğretim programına nasıl yansıdığı önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Çeşitli çalışmalarda UNEP ve Tiflis Bildirgesinin araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde; Dımışkı ve Ünal (1998), "UNESCO- UNEP himayesinde çevre eğitiminin gelişimi ve Türkiye'de ortaöğretim çevre eğitimi" adlı çalışmalarında çevre eğitimi için hazırlanmış uluslararası belgeleri inceleyerek orta öğretim düzeyinde bir plan ortaya koymaya çalışmışlardır. Türkiye'de ortaöğretim çevre eğitimini amaç, esas ve içerik bakımından UNESCO-IEEP tarafından benimsenen program ile karşılaştırılmasını yapmışlardır. Yine

Dımışkı ve Ünal (1999) “UNESCO uluslararası çevre eğitimi programına (IIEP) göre ortaöğretim çevre eğitimi için öğretmenlerin yetiştirilmesi ”çalışmalarında ise Tiflis Bildirgesini analiz ederek bu belgelere göre Türkiye’de öğretmenlerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Şentürk (2010) “İngiltere’deki ortaöğretim çevre eğitiminin UNESCO ve UNEP ilkelerine göre incelenmesi” başlıklı çalışmasında İngiltere ve Türkiye deki ortaöğretim programlarını Tiflis Bildirgesi amaçları açısından karşılaştırmış, her iki ülkeye ait programlarda Tiflis Bildirgesi amaçlarını vurgulamıştır. Ahi (2015), “Okulöncesi eğitim programları ile kaynaştırılan çevre eğitim programlarının çocukların çevre kavramı hakkındaki zihinsel model gelişimine etkisi” adlı araştırmasında çevre eğitimi programının ve okul öncesi eğitimi alan çocukların çevre kavramına dair ne bildikleri ve bu eğitimlerin çocukların çevre kavramı hakkındaki zihinsel model gelişimini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırmanın sonunda çevre eğitim programının çocukların zihinsel gelişimlerinde etkili olduğu saptanmıştır. Erol (2016), “Proje yaklaşımına dayanan aile katımlı çevre eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının çevreye yönelik farkındalık ve tutumlarına etkisinin incelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde okul öncesi dönemde uygulanan çevre eğitim programı sonunda çocuklarının ve ailelerinin çevreye yönelik tutumlarında olumlu bir farkındalık tespit edilmiştir. Yılmaz (2016), “Türkiye’de ilkokul programlarında çevre eğitimi ve ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin Tiflis konferansı çevre eğitimi amaçlarına ulaşma düzeyi” başlıklı çalışmasında; 4. sınıf düzeyindeki derslere ait kazanımlarda Tiflis Bildirgesi hedeflerine hangi kazanımlarda ne derece ulaşıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilere uygulanan tutum ölçeği ile öğrencilerin çevreye yönelik olumlu tutuma sahip oldukları saptanmıştır. Bakar (2019), “Çevre eğitimi programının 5 yaş çocuklarının çevre kavramı hakkındaki bilişsel yapıları üzerine etkisi” adlı yüksek lisans tezinde çocuklara okul öncesi dönemde çevre eğitiminin ilkelerini içeren bir eğitim uygulandığında çevreye ait kavramlar oluşturabildikleri belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde çeşitli öğretim programlarına uluslararası belgelerin çevre eğitimi amaç ve hedeflerinin nasıl yansıdığına ortaya konmasının önemli olduğu görülmektedir. Çevre eğitimi açısından önemli programlardan biri olan sosyal bilgiler dersi öğretim programının (4-7. Sınıflar) UNEP ve Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedefleri doğrultusunda incelenmesinin alan yazına katkı getireceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve ilkelerine göre 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın (SBDÖP) analiz edilmesi ve UNEP ve Tiflis

Bildirgesi amaç ve hedeflerinin programda (SBDÖP) nasıl yer aldığı belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler dersi öğretim programının perspektifinde Tiflis Bildirgesi ile UNEP amaç ve hedefleri nasıl yer almaktadır?
2. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı özel amaçlarında UNEP ile Tiflis Bildirgesi hedefleri nasıl yer almaktadır?
3. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan hangi beceriler ve değerler UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedefleri bakımından önemlidir?
4. UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programında farklı sınıf düzeylerindeki (4-7. Sınıflar) kazanımlara nasıl yansımıştır?

2.YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş, doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi alana ait yazılı ve görsel olan bütün dokümanların ya da basılı ve elektronik alanda yer alan tüm yazınların incelenmesi sürecidir (Sönmez ve Alacapınar, 2019). Bu süreçte de diğer tekniklerde olduğu gibi yeni bir anlayış ve anlam oluşturmak gibi durumlar söz konusudur. Analiz süreci, başından sonuna kadar tüm süreci yani elde edilen dokümanların bulunmasını, seçilmesini, anlamlandırılmasını, sentezlenmesini ve değerlendirilmesini barındırır (Özkan, 2020). Bu bağlamda çalışmada sosyal bilgiler dersi öğretim programı, Tiflis Bildirgesi ve UNEP amaç ve hedefleri kapsamında incelenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Tiflis Bildirgesi ve UNEP'in belirlediği amaç ve hedeflerle ilgili esaslar saptanmış, betimsel analiz için kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu konuda alan uzmanlarının görüşlerinden yararlanılmıştır. İki araştırmacı betimsel analiz için ortak bir çerçeve oluşturmuştur.

Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre betimsel analiz araştırmacının sahip olduğu verileri önceden belirlenmiş temalara göre yorumlamasına dayanmaktadır. Araştırmacıların doğrudan alıntılardan yararlanması inandırıcılık açısından önem taşımaktadır. Analiz sürecinde araştırmacı tarafından kullanılacak veriler önce betimlenmekte, daha sonra açıklama ve yorumlama yapılmaktadır. Bu nedenle çalışmada sosyal bilgiler dersi öğretim programının (2018); özel amaçları, becerileri, değerleri ve kazanımlarında, UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerine yönelik kodlar ve temalar belirlenmiştir. Güvenirlik çalışması alanda uzman diğer araştırmacı ile yürütülmüş,

Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik yüzdesi hesaplanmıştır. Kodlamalardaki görüş ayrılıkları yeniden gözden geçirilmiş, araştırmacılar arasında uzlaşmaya varılmıştır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında (2018) UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerinin nasıl yer aldığı saptanmıştır. Araştırma bulguları sunulurken program içerisinde yer alan beceri, kazanım, değerler ve özel amaçlar ile ilgili doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

3.BULGULAR

Çalışmada çevre eğitimi açısından önem taşıyan iki uluslararası belge olan Tiflis Bildirgesi ile UNEP amaç ve hedeflerinin 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programına nasıl yansıdığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgular araştırma sorularına uygun olarak farklı alt başlıklar altında ele alınmıştır.

3.1.Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Perspektifinde Tiflis Bildirgesi İle UNEP Amaç ve Hedefleri

2018 Sosyal bilgiler dersi öğretim programında, “öğretim programlarının perspektifi” hakkında “Değerlerimiz” ve “Yetkinlikler” başlıkları altında açıklamalara yer verilmiştir. Bu bölümde; “eğitim sisteminin temel amacının değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmek olduğu” ifade edilmektedir. Bilgi, beceri ve davranışların öğretim programlarıyla kazandırılmaya çalışıldığı, değerler ve yetkinliklerin de bu bilgi, beceri ve davranışların arasındaki bütünlüğü kuran bağlantı olduğu ve ufuk işlevi gördüğü belirtilmektedir.

Tiflis Bildirgesi ile UNEP amaç ve hedefleri “*Öğretim programlarının perspektifi*” içerisinde “*Değerlerimiz*” bölümünde öğretim programlarında yer alması gereken kök değerler kısmında “*sorumluluk*” değeri olarak görülmekte, UNEP'in üçüncü seviye hedefler ile örtüşmektedir. UNEP'in üçüncü seviye hedefleri değerlendirme ve fikir geliştirme süreçleri olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçlerde bireylerin çevre eğitimine dair beceri kazanmaları ve kendine ait görüşleri oluşturmaları beklenmektedir. Bireylerin sahip olması gereken “*yetkinlikler*” bölümünde de “*Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler*” ve “*İnisiyatif alma ve girişimcilik*” olarak görülmekte ve UNEP'in dördüncü seviye hedefleri içerisinde yer almaktadır (MEB, 2018, s.4-5). UNEP'in içerisinde yer alan dördüncü seviye hedefler katılım ve girişimcilik basamağı olarak adlandırılmaktadır. Bu basamaklarda bireylerde çevre sorunlarına çözüm önerileri

getirmeleri ve bu sorunları çözerken kendilerinin de aktif olarak ortamların içerisinde bulunmaları beklenmektedir. UNEP hedeflerinde dördüncü seviye hedefler katılım ve girişimcilik becerisi kazanımlarını içerdiği için yukarıda belirlenen başlıklar ile örtüşmektedir. UNEP hedefleri içerisinde yer alan üçüncü ve dördüncü seviye hedefler bireylerin daha fazla aktif olduğu ve sorunlara çözüm önerisi getirdiği basamaklardır. Bu yüzden üçüncü ve dördüncü seviyelerde üst düzey düşünme becerilerinin bireylerde olması beklenmektedir.

3.2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Özel Amaçlarında UNEP İle Tiflis Bildirgesi Amaç ve Hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 18 özel amaç bulunmaktadır. Öğretim programında verilen özel amaçlar başlığı Tiflis Bildirgesi ile UNEP amaç ve hedefleri bakımından incelenmiştir. Bu inceleme sonucu programın özel amaçları içerisinde yer alan beş maddede Tiflis Bildirgesi ile UNEP amaç ve hedefleri saptanmıştır. Bu maddeler; 1, 5, 6, 13 ve 14. maddelerdir.

“1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri” (MEB, 2018, s.8). UNEP’in belirlediği ikinci seviye hedefler başlığı ile örtüşmektedir. UNEP’in ikinci seviye hedefleri kavramsal şekillenme basamağı olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamdaki kazanımlar bireylerin çevre ile ilgili kavramları iyi bilerek çevre ile ilgili sorumluluklarını yerine getirebilmelerini amaçlamaktadır. Tiflis Bildirgesinin amaçları içerisinde de bilinç basamağında yer almaktadır.

“5.Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri” (MEB, 2018, s.8). UNEP’in belirlediği birinci seviye hedefler başlığı ile örtüşmekte, Tiflis Bildirgesi’nin amaçları içerisinde ise bilinç basamağında yer almaktadır. Birinci seviye hedefler ekolojik temellere ilişkin bilgileri gerektirmektedir.

“6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları” (MEB, 2018, s.8). UNEP’in belirlediği üçüncü seviye hedefler başlığı ile örtüşmekte, Tiflis Bildirgesi’nin amaçları içerisinde ise tutum basamağında yer almaktadır. Üçüncü seviye hedefler kısmında yer alan maddelerde bireylerin çevreye ait bir fikir, bakış açısı geliştirebilmeleri

beklenmektedir. Tutum basamağında da bireyin kendine ait bir anlayışa ve tutuma sahip olması beklenmektedir.

“13. *Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri*” (MEB, 2018, s.8). UNEP’in belirlediği üçüncü seviye hedefler başlığı ile örtüşmektedir. Bu seviyede bireylerin çevre ile ilgili edindikleri bilgileri problem çözme yöntemleri ile kullanabilmesi beklenmektedir. Tiflis Bildirgesi’nin amaçları içerisinde beceri basamağında yer almaktadır.

“14. *Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri*” (MEB, 2018, s.8). UNEP’in belirlediği üçüncü seviye hedefler kısmında yer alan maddeler ile benzeşmektedir. Bu basamakta yer alan maddeler bireylerin olası çevre sorunlara çözüm önerileri getirmesini ön görmektedir. Tiflis Bildirgesi’nin amaçları içerisinde beceri basamağında yer almaktadır.

3.3. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki UNEP İle Tiflis Bildirgesinin Amaç ve Hedefleri Bakımından Önemli Beceriler ve Değerler

Programda kazandırılması gereken beceriler bölümünde “1. *Araştırma* 2. *Çevre okuryazarlığı*, 3. *Değişim ve sürekliliği algılama*, 9. *Gözlem*, 22. *Problem çözme*, 23. *Sosyal katılım*” maddeleri UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerinde yer almaktadır (MEB, 2018, s.9). Bunlardan; “araştırma” becerisi, UNEP’in birinci seviye hedefleri olan ekolojik temeller ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından bilgi basamağında yer almaktadır. “Çevre okuryazarlığı” becerisi, UNEP’in üçüncü seviye hedefleri olan değerlendirme ve fikir geliştirme ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından beceri basamağındadır. “Değişim ve sürekliliği algılama” becerisi UNEP hedeflerinden ikinci seviye hedefleri olan kavramsal şekillenme ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından bilgi basamağında bulunmaktadır. “Gözlem” becerisi UNEP hedeflerinden üçüncü seviye hedefleri olan fikir geliştirme ve değerlendirme ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından beceri basamağında yer almaktadır. “Problem çözme” becerisi UNEP hedeflerinden üçüncü seviye hedefleri olan değerlendirme ve fikir geliştirme ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından beceri basamağındadır. Bu basamakta bireylerden sorunlara çözüm önerisi getirmesi beklenmektedir. “Sosyal katılım” becerisi UNEP hedeflerinden dördüncü seviye hedefleri olan katılım ve girişimcilik basamağı ile Tiflis Bildirgesi’nin amaçlarından katılım basamağında yer almaktadır.

Programda bireylere kazandırılması istenen değerlerden “15. Sorumluluk, 16. Tasarruf, 17. Vatanseverlik” maddeleri UNEP ile Tiflis Bildirgesi’nin belirlediği amaç ve hedeflerle örtüşmektedir (MEB, 2018, s.9). Bunlardan “Sorumluluk” değeri UNEP’in dördüncü seviye olan katılım ve girişimcilik hedefleri ile Tiflis Bildirgesi amaçlarından katılım seviyesinde yer almaktadır. “Tasarruf” değeri UNEP’in ikinci seviye olan kavramsal şekillenme hedefleri ile Tiflis Bildirgesi amaçlarından bilinç seviyesindedir. “Vatanseverlik” UNEP’in dördüncü seviyedeki katılım ve girişimcilik hedefleri ile Tiflis Bildirgesi amaçlarından katılım seviyesinde yer almaktadır. Katılım seviyesi UNEP’te bireylerin en fazla aktif olmaları, sorunlara çözüm önerileri getirmeleri istenen seviyedir. Bu nedenle bireylerin vatanseverlik değeri adına yapacakları davranışları UNEP’in dördüncü seviye hedeflerindeki katılım ve girişimcilik basamağında değerlendirilebilir.

3.4. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Farklı Sınıf Düzeylerindeki Kazanımlarında UNEP ile Tiflis Bildirgesi Amaç ve Hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programının öğrenme alanları bireyde öğrenmeyi sağlayacak, bilgi beceri ve kazanımların tümünü içermektedir. Bu alanlar içinde özellikle “İnsanlar Yerler ve Çevreler; Üretim, Dağıtım ve Tüketim; Bilim, Teknoloji ve Toplum; Küresel Bağlantılar; Kültür ve Miras” öğrenme alanlarında farklı sınıf düzeylerindeki kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedefleri bulunmuştur (MEB, 2018, s.11). Sosyal bilgiler dersleri 4, 5, 6 ve 7. sınıf düzeylerinde olduğundan bu sınıf düzeylerindeki tüm kazanımlar incelenmiş, ilgili kazanımlar sınıf düzeyleri ve öğrenme alanlarına göre ele alınmıştır.

UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedefleri bakımından 4. sınıf düzeyinde “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*”, “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” ve “*Bilim, Teknoloji ve Toplum*” olmak üzere üç öğrenme alanı dikkati çekmektedir. 5. Sınıf düzeyinde “*Kültür ve Miras*”, “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*”, “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” ve “*Küresel Bağlantılar*” öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlarda UNEP ve Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerine rastlanmıştır. Bu amaç ve hedefler bakımından 6. sınıf düzeyinde “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*”, “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*”, “*Bilim, Teknoloji ve Toplum*” öğrenme alanları dikkati çekerken 7. sınıf düzeyinde ise “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” ve “*Küresel Bağlantılar*” öğrenme alanları bulunmaktadır.

Tüm sınıf düzeyleri incelendiğinde en çok “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*”, “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” öğrenme alanlarında UNEP ve Tiflis Bildirgesi’nin amaç ve hedeflerini içeren

kazanımlar olduğu saptanmıştır. Özellikle 4 ve 7. sınıflarda UNEP'in dördüncü seviye hedefleri (katılım ve girişimcilik) ile Tiflis Bildirgesinin katılım düzeyindeki kazanımları dikkat çekmekte, diğer sınıf düzeylerinde ise çeşitli seviyelerde kazanımlar bulunmaktadır. UNEP hedefleri bakımından; 4. sınıfta bir, iki, üç ve dördüncü seviyede; 5. sınıflarda bir, iki ve üçüncü seviyede; 6. sınıflarda bir, iki ve üçüncü seviyede; 7. sınıflarda ise bir, üç ve dördüncü seviyede hedeflere rastlanılmıştır.

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* öğrenme alanlarının en dikkat çekici yanı, her sınıf düzeyinde UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerini içermesidir. Bu yüzden yukarıda belirlenen öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlar aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

3.4.1. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 4.sınıf kazanımlarında UNEP ile Tiflis bildirgesi amaç ve hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 4.sınıf düzeyinde *“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”*, *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* ve *“Bilim, Teknoloji ve Toplum”* öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri görülmektedir. *“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”* öğrenme alanında, Tiflis Bildirgesi'nin bilgi seviyesi amaçları ve UNEP'in birinci seviyedeki (ekolojik temeller) hedefleri içerisinde şu kazanımlar bulunmaktadır: *“SB.4.3.1. Çevresindeki herhangi bir yerin konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur”* (MEB, 2018, s.14).

“SB.4.3.3. Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder” (MEB, 2018, s.15).

“SB.4.3.4. Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır” (MEB, 2018,s.15).

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında UNEP'in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri ile Tiflis Bildirgesi'nin beceri seviyesi amaçları içerisinde yer alan şu kazanım dikkat çekmektedir: *“SB.4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur”* (MEB, 2018, s.15). Aynı öğrenme alanında UNEP'in dördüncü seviye (katılım ve girişimcilik) hedefleri ve Tiflis Bildirgesi'nin katılım seviyesi amaçları içerisinde şu kazanım bulunmaktadır: *“SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar”* (MEB, 2018, s.15). Bu kazanımlar ile sosyal bilgiler dersi öğretim programı 4. sınıf düzeyinde

“İnsanlar, yerler ve Çevreler” öğrenme alanında UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri bakımından üst düzey kazanımlar bulunduğu söylenebilir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 4.sınıf kazanımlarında UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerinin “Bilim, Teknoloji ve Toplum” Öğrenme alanının kazanımlarına da yansıdığı bulunmuştur. Bu öğrenme alanı içinde yer alan “SB.4.4.2. Teknolojik ürünlerin geçmişteki ve bugünkü kullanımlarını karşılaştırır” kazanımı, Tiflis Bildirgesi’nin tutum seviyesi amaçları içerisinde yer alırken, UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri içerisinde bulunmaktadır (MEB, 2018, s.15).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesinin çeşitli seviyelerde amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Örneğin Tiflis Bildirgesi’nin tutum seviyesi, UNEP’in ikinci seviye (kavramsal şekillenme) hedefleri içerisinde yer alan kazanımı şöyledir: “SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler” (MEB, 2018, s.15). Tiflis Bildirgesi’nin katılım seviyesi, UNEP’in dördüncü seviye (katılım ve girişimcilik) hedefleri içerisinde şu kazanım bulunmaktadır: “SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır” (MEB, 2018, s. 15).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 4.sınıf düzeyinde üç öğrenme alanı içerisinde “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri, tutum ve katılım basamaklarında amaçlarına rastlanmıştır. UNEP’in hedefleri içerisinde de bir, iki, üç ve dördüncü seviye hedefler bulunmaktadır.

3.4.5. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 5.sınıf kazanımlarında UNEP ile Tiflis bildirgesi amaç ve hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programının 5.sınıf kazanımlarına UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerinin yansıdığı görülmüştür. Özellikle “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri bulunmaktadır. “Kültür ve Miras” Öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda sadece UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) ve Tiflis Bildirgesi’nin bilgi basamağındaki amaçları yer almaktadır. Bu kazanım şöyledir: “SB.5.2.2. Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihi mekânları, nesnelere ve eserleri tanıtır” (MEB, 2018, s.17).

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” Öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ile Tiflis bildirgesinin amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Bu öğrenme alanı içerisinde genel olarak UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri ve Tiflis Bildirgesi’nin bilgi basamağında yer alan amaçları yoğunlaşmaktadır. Bu kazanımlar şöyle sıralanabilir:

“SB.5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar.” (MEB, 2018, s.17).

“SB.5.3.2. Yaşadığı çevrede görülen iklimin, insan faaliyetlerine etkisini, günlük yaşantısından örnekler vererek açıklar.” (MEB, 2018, s.17).

“SB.5.3.3. Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir.” (MEB, 2018, s.18).

“SB.5.3.5. Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklerle açıklar.” (MEB, 2018, s.18).

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı içerisinde sadece “SB.5.3.4. Yaşadığı çevredeki afetlerin ve çevre sorunlarının oluşum nedenlerini sorgular” (MEB, 2018, s.18) kazanımının UNEP’in ikinci seviye (kavramsal şekillenme) hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilinç seviyesi amaçları içerisinde olduğu söylenebilir.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” Öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ile Tiflis bildirgesinin amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Bu öğrenme alanı içerisinde yer alan iki kazanım UNEP’in üçüncü seviye hedefleri (Değerlendirme ve fikir geliştirme) olan çevreye ait bir fikir, bakış açısı geliştirebilme ile Tiflis Bildirgesinin beceri seviyesi amaçları içerisinde bulunmaktadır. Bu kazanımlar şöyledir:

“SB.5.5.1. Yaşadığı yerin ve çevresinin ekonomik faaliyetlerini analiz eder. Ekonomik faaliyetlerle coğrafi özellikleri ilişkilendirir.” (MEB, 2018, s.18).

“SB.5.5.3. Çevresindeki ekonomik faaliyetlerin, insanların sosyal hayatlarına etkisini analiz eder.” (MEB, 2018, s.18).

Bu öğrenme alanı içerisinde bulunan diğer bir seviye ise UNEP’in kavramsal şekillenme basamağı olan ikinci seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi basamağında yer almaktadır. Bu kazanım ise şöyledir: “SB.5.5.2. Yaşadığı yer ve çevresindeki ekonomik faaliyetlere bağlı olarak gelişen meslekleri tanır.” (MEB, 2018, s.18).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programının 5.sınıf düzeyinde UNEP ile Tiflis bildirgesinin amaç ve hedefleri bakımından önemli bir diğer öğrenme alanı “Küresel Bağlantılar” dır. Bu öğrenme

alanı içerisinde Tiflis Bildirgesi'nin bilgi basamağında, UNEP'in kavramsal şekillenme basamağı olan ikinci seviye hedefleri içerisinde bulunan kazanıma şu örnek gösterilebilir: “SB.5.7.1. Yaşadığı yer ve çevresinin ülkemiz ile diğer ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki rolünü araştırır.” (MEB, 2018, s.19).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programının 5.sınıf düzeyinde “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları içerisinde Tiflis Bildirgesi amaçlarından bilgi, beceri ve bilinç seviyelerinde, UNEP'in bir, iki, üçüncü seviye hedeflerine yönelik kazanımlara rastlanmıştır. Ancak bu sınıf düzeyinde katılım seviyesine ait bir kazanım bulunmamaktadır.

3.4.6. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 6.sınıf kazanımlarında UNEP ile Tiflis bildirgesi amaç ve hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 6.sınıf düzeyinde “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri bulunmaktadır. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında UNEP'in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri ile Tiflis Bildirgesi'nin bilgi seviyesindeki kazanımları şunlardır:

“SB.6.3.1. Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar.” (MEB, 2018, s.21).

“SB.6.3.2. Türkiye'nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler.” (MEB, 2018, s.21).

“SB.6.3.3. Türkiye'nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir.” (MEB, 2018, s.21).

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında “SB.6.3.4. Dünyanın farklı doğal ortamlarındaki insan yaşantılarından yola çıkarak iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur” kazanımı ise Tiflis Bildirgesi'nin beceri seviyesi amaçları içerisinde UNEP'in üçüncü seviye (Değerlendirme ve fikir geliştirme) hedefler içerisinde yer almaktadır (MEB, 2018, s.21).

“Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı içerisinde sadece UNEP'in üçüncü seviye (Değerlendirme ve fikir geliştirme) hedefleri ve Tiflis Bildirgesi'nin beceri seviyesine ilişkin şu kazanım bulunmaktadır: “SB.6.4.2. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin fikirler ileri sürer.” (MEB, 2018, s.21).

“*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” öğrenme alanındaki kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesinin çeşitli seviyelerde amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Bu öğrenme alanı içerisinde UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) hedeflerinde ve Tiflis Bildirgesi’nin bilgi seviyesi amaçlarında şu kazanım yer almaktadır: “*SB.6.5.1. Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirir*” (MEB, 2018, s.21). Bu öğrenme alanında Tiflis Bildirgesi’nin bilinç seviyesi amaçlarında ve UNEP’in ikinci seviye (kavramsal şekillenme) hedeflerindeki kazanım ise şudur: “*SB.6.5.2. Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder*” (MEB, 2018, s.21). Yine aynı öğrenme alanında Tiflis Bildirgesi’nin beceri seviyesi amaçları içerisinde ve UNEP’in üçüncü seviye (Değerlendirme ve fikir geliştirme) hedefler içerisinde şu kazanım bulunmaktadır: “*SB.6.5.3. Türkiye’nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yatırım ve pazarlama proje önerileri hazırlar*” (MEB, 2018, s.21).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programının 6.sınıf düzeyinde “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*”, “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” ve “*Bilim, Teknoloji ve Toplum*” olmak üzere üç öğrenme alanında Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri ve bilinç seviyelerindeki amaçlarına; UNEP’in bir, iki ve üçüncü seviye hedeflerine rastlanmıştır. Bu sınıf düzeyinde katılım seviyesine ait bir kazanım bulunmamaktadır.

3.4.7. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı 7.sınıf kazanımlarında UNEP ile Tiflis bildirgesi amaç ve hedefleri

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 7.sınıf kazanımlarına UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerinin yansıdığı görülmüştür. Özellikle “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” ve “*Küresel Bağlantılar*” öğrenme alanları içerisinde yer alan kazanımlarda çeşitli seviyelerde UNEP ve Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri bulunmaktadır. “*İnsanlar, Yerler ve Çevreler*” öğrenme alanında ise bu bakımdan sadece bir kazanım dikkat çekmektedir. Bu öğrenme alanındaki UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi seviyesindeki amaçları içerisinde yer alan kazanım şöyledir: “*SB.7.3.2. Türkiye’de nüfusun dağılışını etkileyen faktörlerden hareketle Türkiye’nin demografik özelliklerini yorumlar*”(MEB, 2018, s.21).

Programda 7. sınıf düzeyinde “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesinin çeşitli seviyelerde amaç ve hedefleri bulunmaktadır. Bu öğrenme alanında UNEP’in üçüncü seviye (Değerlendirme ve fikir geliştirme) hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin beceri seviyesindeki şu kazanımlar bulunmaktadır:

“SB.7.5.2. Üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir” (MEB, 2018, s.21).

“SB.7.5.6. Dijital teknolojilerin üretim, dağıtım ve tüketim ağında meydana getirdiği değişimleri analiz eder” (MEB, 2018, s.21).

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı içerisinde yer alan şu kazanım ise “SB.7.5.1. Üretimde ve yönetimde toprağın önemini geçmişten ve günümüzden örneklerle açıklar” Tiflis Bildirgesi’nin bilgi seviyesi amaçları ile UNEP’in birinci seviye (ekolojik temeller) hedefleri içerisinde yer almaktadır (MEB, 2018, s.21).

Programda 7. sınıf düzeyinde “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanı içerisinde yer alan kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedefleri bakımından sadece bir kazanım dikkat çekmektedir. UNEP’in dördüncü seviye (katılım ve girişimcilik) hedefleri ile Tiflis Bildirgesinin katılım seviyesindeki amaçları içerisinde yer alan kazanım şöyledir: “SB.7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir” (MEB, 2018, s.21).

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 7.sınıf düzeyinde “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” , “Küresel Bağlantılar” ve “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanlarında UNEP ile Tiflis bildirgesi amaç ve hedeflerine rastlanmıştır. Bu öğrenme alanlarında Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri ve katılım seviyelerinde amaçları ile UNEP’in bir, üç ve dördüncü seviye hedefleri bulunmaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programının analizi sonunda UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerinin programının perspektifine, özel amaçlarına, beceriler ve değerlerine, farklı sınıf düzeylerindeki kazanımlarına yansıdığı tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı içerisinde yer alan özel amaçların 1, 5, 6, 13 ve 14. maddeler olmak üzere 5 maddesinde UNEP’in hedefleri ve Tiflis Bildirgesi’nin amaçları yer almaktadır. Programdaki beceriler içinde özellikle; “araştırma, çevre okuryazarlığı, değişim ve sürekliliği algılama, gözlem, problem çözme, sosyal katılım”; değerler içinde de “sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik” UNEP ile Tiflis Bildirgesi’nin belirlediği amaç ve hedeflerle örtüşmektedir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 4, 5, 6, 7. sınıflarda “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, “Kültür ve Miras” ve “Küresel

Bağlantılar” öğrenme alanlarındaki kazanımlarda UNEP’in ve Tiflis Bildirgesi’nin amaç ve hedeflerine rastlanmaktadır. 4.sınıf düzeyinde özellikle *“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”*, *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* ve *“Bilim, Teknoloji ve Toplum”* öğrenme alanı içerisinde UNEP’in bir, iki, üç ve dördüncü seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri, tutum ve katılım basamaklarındaki amaçlarda kazanımlar bulunmaktadır. Yılmaz (2016) da 4. Sınıf derslerinin Tiflis Bildirgesi hedef ve amaçlarına göre incelediği çalışmasında sosyal bilgiler dersi içerisinde Tiflis bildirgesinin bilgi, beceri, tutum ve katılım basamakları olmak üzere tüm seviyelerinde amaç ve hedefler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma bu araştırmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Çevre eğitiminin okullarda verilen derslerin programlarının içerisinde yer alması bireylere sistematik bir farkındalık sağlamak ve karşı karşıya olduğu problemlere çözüm önerisi getirebilme becerisi sağlamaya yöneliktir (Gouth, 2016; Potter, 2009). Bu yüzden çalışmanın içerisinde saptanan çeşitli seviyelerde çevre eğitiminin amaçlarını oluşturan Tiflis Bildirgesi maddelerine uygun özelliklere rastlanmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 5. sınıf düzeyinde *“Kültür ve Miras”*, *“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”*, *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* ve *“Küresel Bağlantılar”* öğrenme alanı içerisindeki kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesi’nin amaç ve hedeflerine rastlanmıştır. 5. sınıf düzeyinde sayılan öğrenme alanlarında UNEP’in bir, iki ve üçüncü seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri, bilinç basamaklarında amaçlar bulunurken katılım basamağında bir kazanım bulunmadığı tespit edilmiştir. Tiflis Bildirgesi’nde çevre eğitiminde edinilen bilgi ve becerilerin davranışa dönüşmesi ve bunun özellikle katılım ile gösterilmesi önemli görülmektedir (Tbilisi, 1977). Programda 5. sınıf düzeyinde katılım basamağında bir kazanımın bulunmaması çevre eğitimi açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında 6.sınıf düzeyinde *“İnsanlar, Yerler ve Çevreler”*, *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* ve *“Bilim, Teknoloji ve Toplum”* öğrenme alanındaki kazanımlarda UNEP ile Tiflis Bildirgesi’nin amaç ve hedeflerine rastlanmıştır. Söz konusu öğrenme alanlarında UNEP’in bir, iki ve üçüncü seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi ve beceri basamaklarında kazanımlar bulunduğu tespit edilmiştir. 7.sınıf düzeyinde ise *“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”* ve *“Küresel Bağlantılar”* öğrenme alanı içerisindeki kazanımlara UNEP ile Tiflis Bildirgesi’nin amaç ve hedeflerinin yansıdığı bulunmuştur. Kazanımlara, UNEP’in bir, üç ve dördüncü seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi’nin bilgi, beceri ve katılım basamaklarındaki amaçlar yansımıştır.

Çalışmanın sonunda UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedeflerinin tüm sınıf düzeylerinde sosyal bilgiler dersi öğretim programına yansdığı görülmüştür. Bununla birlikte UNEP'in katılım ve girişimcilik olan dördüncü seviye hedefleri ile Tiflis Bildirgesi katılım amaçlarının sosyal bilgiler dersi öğretim programında sadece 4. ve 7. Sınıflardaki kazanımlarda yer aldığı belirlenmiştir. Çevre eğitimi için önemli olan katılım basamağının sadece iki sınıfta yer alması programda çevre eğitimi açısından geliştirilmesi gereken yerleri işaret etmesi açısından önemli bulunmaktadır. Diğer yandan Şentürk (2010) yaptığı çalışmasında Türk eğitim sistemi içerisinde yer alan programların Tiflis Bildirgesi içerisinde yer alan amaç ve hedeflere uygun kazanımlar barındırdığını belirtmektedir. Bu çalışmada da benzer sonuçlar ortaya konmuştur. Smyth'a (2006) göre çevre eğitimi ancak planlı bir şekilde eğitim programları içerisinde var olduğu zaman istenilen davranışlar kazandırılabilir. Sosyal Bilgiler Ders Programı içerisinde yer alan tüm sınıf seviyelerinde planlı bir şekilde yer aldığı için program çevre eğitimine ilişkin özelliklere yer verilmektedir.

Çalışmanın sonunda sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP'in "ekolojik temeller" olarak adlandırılan birinci seviye hedeflerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin; 5. sınıflarda yer alan kazanımda yaşadıkları yere ait yeryüzü şekilleri hakkında bilgiler edinebilme ve onları açıklayabilme UNEP'in birinci seviye hedefleri içerisinde yer almaktadır. UNEP'in "ekolojik temeller" olarak adlandırılan birinci seviye hedefleri, öğrencilerin çevre ile ilgili bilgi seviyesini oluşturabilmeleri için gerekli görülmektedir (Dımışkı ve Ünal, 1999). Ak'a (2008) göre birinci seviye hedefler ile "bireylerin ekolojik kavramları bilebilme, sorunlara çözüm önerisi getirirken bu kavramları kullanabilme, çevre sorunlarını çözerken kullandığı kavramları bilme" gibi kazanımlar edinmesi sağlanmaktadır.

Çalışmada sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP'in "kavramsal şekillenme" olarak adlandırılan ikinci seviye hedeflerinin olduğu görülmüştür. Dımışkı ve Ünal'a (1999) göre bu seviyede kişilere çevreye dair bilgi kazandırıldıktan sonra bilinç ve tutumlar geliştirilebilmektedir. UNEP'in ikinci seviye hedefleri, Tiflis Bildirgesi'nin tutum ve bilinç basamağındaki amaçlarını kapsamaktadır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP'in ikinci seviye hedeflerine örnek olarak "bireylerin yaşadıkları bölgelere ilişkin yaşanan çevre sorunlarının nedenlerini sorgulanması" verilebilir. Bu kazanımla birlikte öğrencilerden çevre sorunlarını ortaya çıkaran nedenler hakkında bilinçlenmesi ve buna yönelik bir tutum sergilemesi amaçlanmaktadır. Hungerford ve diğerlerine (1994) göre bireylerin ikinci seviye hedefleri

gerçekleştirebilmesi için “sorumlu vatandaş olarak çözüm önerisi getirilmesi gerektiğinin farkında olması, çevre sorunlarının farkına varabilmesi ve bu sorunların çözümüne yardımcı olacak süreçleri tanıyabilmesi” gerekmektedir. Dolayısıyla bu basamakta belirlenen kazanımların bireylerin çevreye yönelik beceri ve tutum kazanmalarında önemli olduğu söylenebilir. Okul yıllarında öğrenciler küçük ölçekli etkinliklerle çevresel sorumluluk bilinci edinerek, doğrudan deneyim ve kavrama düzeyinde alışkanlık kazanabilmektedirler (Chawla, 2007). Sosyal Bilgiler ders içinde yer alan sınıf düzeylerinde çevre eğitimi barındıran kazanımlar ile birlikte istenilen bu davranışların görülmesi mümkün olabilmektedir. Ballantyne ve Packer’a (1996) göre geçmişte çevre eğitimi açısından davranış değişikliğinde bireylerin edindiği bilgiler önemsendirken, günümüz yaklaşımlarında davranış değiştirmede bireyin tutumları da öne çıkmaktadır. Bu durum sosyal bilgiler dersi içerisinde yer alan tutum düzeyindeki kazanımların varlığı ile paralellik göstermektedir.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP’in “değerlendirme ve fikir geliştirme” olarak adlandırılan üçüncü seviye hedefleri de tespit edilmiştir. Bu seviye çevreye eğitiminde “beceri kazandırma” süreci olarak görülmekte, bireylerin beceri kazanarak çevreye ilişkin görüşler oluşturacağı düşünülmektedir (Dımışkı ve Ünal, 1999). Bireylerden çevreye ilişkin tutum geliştirmeleri ve sorunlara çözüm önerileri getirmeleri beklenmektedir. Hungerford ve diğerlerine (1994) göre bireylerin bu seviyede sahip olması gereken özellikler “tüm olayların ortaya çıkaracağı çevresel sonuçlara göre sorunların analizini yapabilme, çevre sorunlarına ait getirilen çözüm önerilerini ve kişilerin bu çözümlere getirdiği bakış açılarını analiz edebilme” olarak sayılabilir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında da buna benzer kazanımlar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, “üretim teknolojisine ait gelişmelerin etkilerini değerlendirme ve sorunlara ait çözüm önerisi getirebilme” ile sayılan özelliklere paralel kazanımlar edinilmesi amaçlanmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP’in “katılım ve girişimcilik becerisi” olarak adlandırılan dördüncü seviye hedefleri sınırlı öğrenme alanı ve kazanımlarda görülmüştür. Tiflis Bildirgesi’nin çevre eğitimi amaçlarından katılım aşamasına denk gelen bu seviye bireylerin çevre sorunlarının çözümleri için katılım göstermeleri bakımından önemli bulunmaktadır (Dımışkı ve Ünal, 1999; Hungerford ve diğerleri, 1994). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında UNEP’in dördüncü seviye hedeflerine örnek olarak bireylerin “çevre kaynaklarını israf etmeden kullanması” gösterilebilir. Bu kazanımla birlikte bireylerin çevre ile ilgili

öğrendiği kavramları da hayata geçirmesi beklenmektedir. Ak'a (2008) göre bireylerin bu seviyede sahip olması gereken özellikler arasında; "çevre sorunlarını çözebilmek için geliştirdiği becerileri kullanabilme, sürdürülebilir bir çevreye ait kalkınma senaryosu elde edebilmek için vatandaşlık becerilerini kullanabilme" sayılabilir. İyi bir çevre eğitimi bilgi, tutum ve becerinin yanında katılım yani olumlu çevresel eylemler üstlenmesini sağlamaktır (Ardoin, 2019). İncelenen program doğrultusunda katılım basamağına ilişkin maddeler bulunması araştırmayı kanıtlar niteliktedir. Çevre eğitimcileri bireylere eleştirel düşünme ve katılım becerilerini arttırmaya yönelik programların bulunması gerektiğini savunmaktadır (Hungerford, 2009). Sosyal bilgiler programı içerisinde yer alan 4 ve 7. Sınıf kazanımları katılım basamakları Hungerford'un görüşlerini desteklemektedir. Sürdürülebilir bir çevre eğitiminde ise bireylerin bilgi, beceri, tutum, beceri ve davranış özelliklerinin hepsinin kazanılması gerekmektedir. Bireylerin bu davranışları kazanabilmesi için disiplinlere bütünleşmesi gerekmektedir (UNEP, 1993). Bu bütünleşme ise sosyal bilgiler dersi gibi dersler ile mümkün olabilmektedir. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı içerisinde her alan amaç, hedefler, beceriler, kazanımlar da yer alan tüm basamak seviyeleri ile paralellik göstermektedir. Çünkü iyi bir çevre eğitimi için yukarıda belirtilen tüm seviyelerin öğrenme düzeyinde yer alması beklenmektedir.

Sonuç olarak UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerine göre incelenen sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları, becerileri, değerleri ve 4, 5, 6 ve 7. sınıf düzeylerindeki kazanımlarında bu amaç ve hedeflerin çeşitli seviyelerde yansıdığı görülmüştür. Ancak Tiflis Bildirgesi'nin katılım amacı ile UNEP'in katılım ve girişimcilik olan dördüncü seviye hedeflerinde programda çok az madde bulunmaktadır. Türkiye'de çevre bilincinin gelişmesi çok yeni bir kavram olduğu için okullarda verilen yarı zamanlı çevre eğitimi bireyler de çevre bilincinin gelişmesinde yeterli görülmemektedir (Ors, 2012). Bu durum katılım basamağı düzeyinde çok az maddenin yer almasıyla örtüşmektedir. Çünkü bilginin ve edinilen tutumların uygulanabilirliği davranışa dönüştüğünde gözlemlenebilmektedir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara dayalı olarak şu öneriler getirilebilir:

- Sosyal bilgiler dersi öğretim programında Tiflis Bildirgesi'nin katılım amacı ile UNEP'in katılım ve girişimcilik olan dördüncü seviye hedeflerine yönelik düzenlemeler yapılabilir. Programla hem çevre eğitimi hem de vatandaşlık eğitimi bakımından önemli bulunan bireylerin aktif katılımı desteklenebilir.

- UNEP ile Tiflis Bildirgesinin amaç ve hedefleri belirli öğrenme alanları ile sınırlandırılmayabilir. Örneğin 5. sınıf “Kültür ve Miras” öğrenme alanında UNEP ile Tiflis Bildirgesi amaç ve hedeflerine yönelik kazanımlara yer verilebilir. Bu öğrenme alanında Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları çevre eğitimi açısından ele alınabilir.
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre eğitimi açısından sosyal bilgiler dersi öğretim programını iyi kullanabilmeleri önemli görülmektedir. Bu nedenle çevre eğitimi bakımından hizmet öncesinde iyi yetişmeleri gerektiği düşünülmektedir.

5.KAYNAKLAR

- Ahi, B. (2015). *Okulöncesi eğitim programları ile kaynaştırılan çevre eğitim programlarının çocukların çevre kavramı hakkındaki zihinsel model gelişimine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ak, S. (2008). *İlköğretimde öğretmen adaylarının çevreye yönelik bilinçlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Abant Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Alım, M. (2006). Avrupa birliği üyelik sürecinde türkiye’de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. *Kastamonu Education Journal*, 14 (2), 599-616.
- Ardoin, N., M., Bowers, A., W. ve Gaillard, E. (2019). Environmental education outcomes for conservation: a systematic review. *Biological Conservation*, 2-13.
- Bakar, N. (2019). *Çevre eğitimi programının beş yaş çocuklarının çevre kavramı hakkındaki bilişsel yapıları üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Ballantyne, P., R. ve Pacher, J., M. (1996). Teaching and learning in environmental education: developing environmental conceptions. *Journal of Environmental Education*, 27(2), 25-32.
- Çabuk, B. (2019). Çevre eğitimi. Kehriman, Pamuk, D. (Yay. Haz.) *Erken Çocukluk Döneminde Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilirlik* içinde. Ankara; Anı Yayıncılık.
- Çamur, D. ve Vaizoğlu, S. (2007). Çevreye ilişkin önemli toplantı ve belgeler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. (4), 297-306.
- Çetin, O. (2018). Çevre eğitimi yaklaşımları. Sever, R. ve Yalçınkaya, E. (Yay. Haz.) *Çevre Eğitimi* içinde (s.164-194). Ankara: Pegem Akademi.

- Chawla, L., ve Cushing, D., F. (2007) Education for strategic environmental behavior. *Environmental Education Research*, 13(4), 437-452.
- Çıbık, A. S. (2019). Öğretim programlarında çevre eğitimi. Hastürk, G. (Yay. Haz.) *Çevre Eğitimi* içinde (s.277-341). Ankara: Pegem Akademi.
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar söyleminde çevre eğitiminin yeri ve türkiye’de çevre eğitiminin anayasal dayanakları. *Tbb Dergisi*, 88, 151-171.
- Demir, E. ve Yalçın, H. (2014). Türkiye’de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7 (2), 07-18.
- Dımişkı, E. ve Ünal, S. (1998). Unesco- Unep himayesinde çevre eğitiminin gelişimi ve türkiye’de ortaöğretim çevre eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16-17, 142 - 154.
- Dımişkı, E. ve Ünal, S. (1999). Unesco uluslararası çevre eğitimi programında (iiep) göre ortaöğretim çevre eğitimi için öğretmenlerin yetiştirilmesi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10, 299-308.
- Erol, A. (2016). *Proje yaklaşımına dayanan aile katılımlı çevre eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının çevreye yönelik farkındalık ve tutumlarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Gouth, A, (2016). The emergence of environmental education research: a ‘history’ of the field. *International of Handbook on Research in Environmental Education*, 13-22.
- Görcelioğlu, E. (1975). Birleşmiş milletler çevre programı ve doğal çevrenin korunmasına yönelik çalışmalar. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 159-166.
- Hungerford, H., Volk, T., Ramsey, J. (1994). *UNESCO-UNEP International Environmental Education Programme*. (29), 1-178.
- Hungerford, H., R. (2009). Environmental education (ee) for the 21st century: Where have we been? Where are we now? Where are we headed?. *The Journal Environmental Education*, 41(1), 1-6.
- Jensen, B., B. ve Schnack, K. (1997). The action competence approach in environmental education. *Environmental Education Research*, 3 (2), 163-178.
- Karataş ,A. (2018). Çevre eğitiminin tarihsel kökenleri. Sever, R. ve Yalçınkaya, E. (Yay. Haz.) *Çevre eğitimi* içinde (s.21-35). Ankara: Pegem Akademi.

- Kayhan, A., K. (2013). Birleşmiş milletler çevre programı üzerine bir inceleme. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 33 (1), 61-90.
- Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (2019). *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- MEB. (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. 26.11.2020 tarihinde <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686> adresinden erişildi.
- Orhan, G., Kaya, Y., Mazlum, C. (2017). Uluslararası çevre rejimleri: Oluşturulmaları işleyişleri ve özellikleri. Orhan, G., Kaya, Y., Mazlum, C. (Yay. Haz.) *Uluslararası çevre rejimleri içinde* (s.3-31). Bursa: Dora Basım ve Yayın.
- Ors, F. (2012). Environmental education and role of media in environmental education in turkey. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 46, 1339- 1342.
- Önder, A. ve Özkan, B. (2013). *Sürdürülebilir Çocuk Gelişimi Okul Öncesinde Etkinliklerle Çevre Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, O. (2017). *Ekolojik Okuryazarlık ve Çevre Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özkan, U., B. (2020). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*, Ankara: Pegem Akademi.
- Özmen, C. (2015). Dünya ve ülkemizde sosyal bilgiler. Dönmez, C. ve Yazıcı, K. (Yay. Haz.) *Sosyal bilgiler öğretimi içinde* (s. 3-19). Ankara: Pegem Akademi.
- Palmer, J. ve Neal, P. (1994). *The Handbook of Environmental Education*. New York: Roudledge.
- Potter, G. (2009). Environmental education 21st century: where do we do now?. *Journal of Environmental Education*, 41(1), 22-33.
- Sevük, Yokuş, H. (2017). *Çevre Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Smyth, J., C. (2006). Environment and education: a view of changing scene. *Environmental Educational Research*, 12 (3), 247-264.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F., G. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şentürk, S. (2010). *İngiltere'deki ortaöğretim çevre eğitiminin UNESCO ve UNEP ilkelerine göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tbilisi Declaration (1977). 03.12.2020 tarihinde <https://www.gdrc.org/uem/ee/Tbilisi-Declaration.pdf> adresinden erişildi.

UNESCO-UNEP. (1993). Teaching global change through environmental education. 18 (1), 2-9. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED368567.pdf>. adresinden erişildi.

Ünal, S. ve Dımışkı, E. (1998). Unesco uluslararası çevre eğitimi programında (ieep) göre ortaöğretim çevre eğitimi için öğretmenlerin yetiştirilmesi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10, 299-308.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Sosyal Bilimlerde*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, İ. (2016). *Türkiye’de ilkokul programlarında çevre eğitimi ve ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin Tiflis konferansı çevre eğitimi amaçlarına ulaşma düzeyi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.